

SID

سرویس ترجمه
تخصصی

کارگاه‌های
آموزشی

بلاگ
مرکز اطلاعات علمی

سامانه ویراستاری
STES

فیلم‌های
آموزشی

سامانه ویراستاری (ویرایش متون فارسی، انگلیسی، عربی)

کارگاه‌ها و فیلم‌های آموزشی مرکز اطلاعات علمی

دوره مقدماتی گوگل ادز

دوره مقدماتی گوگل ادز

جذب پروژه از طریق لینکدین

جذب پروژه از طریق لینکدین

آموزش نرم‌افزار پاورپوینت (مقدمانی)

آموزش نرم‌افزار پاورپوینت

آموزش طراحی بسته بندی

آموزش طراحی بسته بندی

بررسی ماهیت پدیده رانت خواری در حقوق و مذاهب اسلامی

نویسندگان: نسرين درويش نوري كلاكي*، مجيدوزيري، مريم يارم طاقلوسهرابي

۱- دانشجوکارشناسی ارشد فقه مقارن و حقوق جزای اسلامی، دانشگاه آزاداسلامی تهران واحدتهران مرکز (مجتمع

وليعصر)، ایران

۲- استادیار وعضو هیات علمی دانشگاه آزاداسلامی تهران مرکز، ایران

۳- دانشجودکترای زمین شناسی و سنگ شناسی رسوبی دانشگاه آزاداسلامی واحد تهران شمال، ایران

maryamsohrabi87@yahoo.com

چکیده: در نظام حقوقی ما، با توجه به ابتدای قواعد حقوقی بر شرع اسلامی، بسیار ضرورت دارد که ماهیت رانت خواری در فقه نیز بررسی شود. رانت خواری عملی که عموماً همراه با تبعیض قائل شدن و کسب منافع نامشروع است، و به مثابه ویروسی کشنده در شئون مختلف جامعه منتشر و تکثیر می‌شود و نقش بسیار مهمی در مخدوش نمودن عدالت و گسترش چشم‌گیر انواع فساد دارد. در منابع فقهی طبعاً به اصطلاح رانت خواری به این معنا اشاره‌ای نشده است، بلکه تحت عناوین کلی نظیر لزوم عدالت و نفی تبعیض، حرمت اکل مال بباطل و تصرف غیرمشروع در بیت‌المال، و عناوین جزئی نظیر احتکار و رشوه، ملاک‌ها و مصادیقی مطرح گردیده که می‌توان ماهیت رانت خواری و شرایط حرمت آن را در مبانی و منابع فقهی روشن نمود. همچنین برخی از فقهای معاصر صراحتاً در رابطه با حکم رانت خواری فتاوایی مطرح نموده‌اند. ، همچنین ارکان رانت خواری به عنوان یک فعل حرام را در فقه اسلامی بر شمرده‌شده است. روش تحقیق حاضر به مانند اکثر تحقیقات در حوزه علوم انسانی، توصیفی-تحلیلی می‌باشد.

کلیدواژه: مذاهب اسلامی، رانت خواری، اکل مال بباطل، احتکار، رشوه

مقدمه:

به طور کلی فساد اعم از اخلاقی، مالی، اقتصادی، اداری و سیاسی، در تمامی سطوح و ابعاد خود، آفت سلامت و رشد و توسعه جوامع انسانی به شمار می‌رود. یکی از مفاهیمی که اخیراً به عنوان جلوه‌ای از فساد بسیار پرکاربرد شده و در میان عموم مردم و متخصصین از آن نام برده می‌شود، اصطلاح «رانت‌خواری» است. عملی که عموماً همراه با تبعیض قائل شدن و کسب منافع نامشروع است، و به مثابه ویروسی کشنده در شئون مختلف جامعه منتشر و تکثیر می‌شود و نقش بسیار مهمی در مخدوش نمودن عدالت و گسترش چشم‌گیر انواع فساد دارد. اما اگرچه واژه رانت‌خواری با مفهوم رایج امروزی خود سابقه چندانی در ادبیات حقوقی و اقتصادی ندارد، لیکن امروزه به بسیاری از موارد فساد رخ داده در اجتماع، نسبت داده می‌شود. این در حالی است که نه تنها در قوانین موجود بلکه در منابع فقهی که مبنای مهم قانونگذاری در نظام حقوقی ایران به شمار می‌روند و اصولاً کلیه قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی باشد، از چنین اصطلاحی یاد نشده است. با توجه به اصل برائت در فقه و اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها در حقوق کیفری، این مسئله کار مقابله با رانت‌خواری و رانت‌خواران را با مشکل مواجه می‌سازد. با اینحال نباید چنین پنداشت که عدم اشاره به عنوان رانت‌خواری یا اصطلاحی که مرادف با آن باشد، به معنای عدم نهی شارع، از ماهیت این عمل ذیل عناوین عام و خاص علیحده دیگر است. بنابراین، این نیاز وجود دارد که در مورد مفهوم و معنای رانت‌خواری و تطبیق و جستجوی ماهیت آن در منابع فقهی مطالعات لازم صورت گیرد. این در حالی است که در ارتباط با شناسایی ماهیت عمل رانت‌خواری چه به لحاظ عرفی و حقوقی و چه با توجه به مبانی و آموزه‌های فقهی کار چندانی نشده است و در این حیطه خلأ پژوهشی کاملاً مشهود می‌باشد. بر این اساس، تحقیق حاضر بر آن است که دو گام اساسی را در این زمینه بردارد: نخست؛ شناسایی ماهیت رانت‌خواری و انواع آن، خصوصاً با توجه به این واقعیت که برداشت واحدی از این عنوان در جامعه وجود ندارد، و علیرغم این که در محافل، نشریات، مقالات و رسانه‌ها بسیار به کار برده می‌شود، ولی هنوز آنطور که بایسته و شایسته است، در مورد ماهیت آن صحبت نشده است. بدیهی است که ماهیت یک پدیده را با توجه به عناصر تشکیل دهنده‌ی هر پدیده باید شناخت. با تمیز مفهوم رانت‌خواری و بررسی موضوع‌شناسی آن، باید دید که آیا این عمل در قوانین کنونی نظام حقوقی ایران مورد جرم‌انگاری و تعیین مجازات قرار گرفته است یا خیر؟ در گام دوم، مسئله بسیار مهم این تحقیق، این است که مشخص نماییم با توجه به ماهیتی که رانت‌خواری در نظام عرفی و حقوقی ما دارد،

در مباحث و منابع فقهی، چه رویکردی در قبال آن اتخاذ شده است و چه عناوین قابل مقایسه‌ای با ماهیت رانت‌خواری، در فقه مذاهب اسلامی، مطرح شده است.

روش تحقیق:

روش تحقیق حاضر به مانند اکثر تحقیقات در حوزه علوم انسانی، توصیفی-تحلیلی می باشد؛ بدین صورت که از توصیف و تشریح موضوعات ناظر بر سئوالات تحقیق با توجه به داده‌های جمع‌آوری شده و تحلیل آن‌ها، برای ارائه پاسخ‌های مناسب و دست‌یابی به اهداف تحقیق بهره می‌برد. داده‌ها و اطلاعات تحقیق نیز از طریق منابع کتابخانه‌ای (اعم از منابع حقیقی و منابع مجازی یا الکترونیکی) که مشتمل بر کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، مقالات و نشریات مرتبط و مورد نیاز در ارتباط با تحقیق حاضر است، تأمین می‌شوند.

بحث:

رانت و رانت‌خواری واژگانی وارداتی هستند که به نظر می‌رسد در چارچوب نظام اجتماعی و حقوقی ما توسعه مفهومی قابل ملاحظه‌ای داشته‌اند. رانت برگرفته از واژه «Rent» است که در لغت به معنای بهره مالکانه، کرایه و اجاره گرفتن چیزی و همچنین به معنای درآمد و عواید حاصل از طبیعت و زمین آمده است؛ بنابراین رانت از حیث لغوی، فی‌نفسه دارای یک معنای منفی نیست. با این حال اصطلاح رانت‌خواری، در حال حاضر بیشتر معنایی منفی و مترادف با فساد را می‌رساند. واژه رانت در اقتصاد در اصطلاحات ترکیبی دیگری نظیر «دولت رانتی» و «رانتیریسم»، نیز به کار می‌رود. در این معنا بیشتر اقتصاد دولتی‌هایی که به منافع حاصل از منابع زیرزمینی و غیرتولیدی خود متکی می‌باشند، مورد توجه قرار می‌گیرد و آفت‌های آن بررسی می‌شود. دولتهایی که بعضاً خصایصی را در نحوه کنترل اقتصاد و سیاست دارند، که کارشناسان از آن به رانتیریسم یاد می‌کنند. در واقع معنایی از رانت‌خواری در اقتصاد که حاکی از به دست آوردن منفعت و سود بدون زحمت و ایجاد ارزش افزوده است، بیشتر مورد تأکید می‌باشد. همین ملاک اقتصادی در تعریف رانت، باعث شده که در جامعه نیز غالباً به کسانی که از طریق ایجاد انحصار و یا سوء استفاده از انحصارها و اختیارات قانونی و اجرایی، با دادن رشوه و یا پارتی بازی، به امتیازهای مهم و سودهای بادآورده و بدون زحمت می‌رسند، «رانت‌خوار» بگویند. متأسفانه شواهد بسیاری که در روابط سیاسی، اقتصادی، قضایی و اداری در کشور ما، وجود دارد، حاکی از آن است که امتیازدهی و امتیازگیری‌های ناروا به پشتوانه موقعیت سیاسی، شغلی یا خانوادگی افراد در اجتماع، به یک اپیدمی تبدیل شده است که با خود فسادهای دیگری مثل رشوه، تبانی در معاملات دولتی و مناقصه‌ها، سوء استفاده از مقام و موقعیت، اختلاس، زمین‌خواری، احتکار و... که در قانون نیز به عنوان جرم شناخته شده‌اند، را به همراه می‌آورد. برای مثال کسی که برای دست یافتن به حق انحصاری واردات یک کالا، به مأمورین دولت، رشوه می‌دهد، برای رسیدن به رانت، از رشوه استفاده می‌کند. رانت‌خواری به علت مشکلات ساختاری در

دولت نظیر حجیم بودن دولت و نقش انحصاری آن در اداره اقتصاد کشور، ابهام و خلأ و یا تبعیض در قوانین و تصمیمات اجرایی، و نیز به واسطه مسائل فرهنگی و اجتماعی، ایجاد می‌شود و رفته رفته دامنه آن گسترده می‌گردد. رواج این پدیده، به دنبال خود، گسترش جرایم ملازم با رانت خواری مثل رشوه، و ترویج بی عدالتی، توزیع ناعادلانه ثروت‌ها و فرصت‌ها، فقر و بیکاری، نقض شایسته‌سالاری، افزایش نارضایتی، زیرسوال بردن ارزش‌های نظام و... را در پی خواهد داشت که در شرایط حاد، ضرباتی سهمگین به بخش‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و در نهایت امنیت ملی کشور وارد می‌آورد. در شرایط کنونی، در قوانین پراکنده راه‌کارهایی برای مقابله با رانت‌خواری وجود دارند، اما متأسفانه کافی به نظر نمی‌رسند و هنوز قانونی مستقل که همه جوانب این عمل مفسدانه را پوشش دهد، تصویب نشده است. در منابع فقهی طبعاً به اصطلاح رانت‌خواری به این معنا اشاره‌ای نشده است، بلکه تحت عناوین کلی نظیر لزوم عدالت و نفی تبعیض، حرمت اکل مال بباطل و تصرف غیرمشروع در بیت‌المال، و عناوین جزئی نظیر احتکار و رشوه، ملاک‌ها و مصادیقی مطرح گردیده که می‌توان ماهیت رانت-خواری و شرایط حرمت آن را در مبانی و منابع فقهی روشن نمود. همچنین برخی از فقهای معاصر صراحتاً در رابطه با حکم رانت‌خواری فتاوی‌ی مطرح نموده‌اند.

فساد: بر اساس تعریف سازمان شفافیت بین الملل که یکی از نهادهای مهم بین‌المللی برای مقابله با فساد است، فساد عبارت است از سوء استفاده از قدرت برای کسب منافع خصوصی، که با توجه به میزان سودهای مالی گردآوری شده نامشروع و حوزه وقوع این عمل، به فساد بزرگ، کوچک و فساد سیاسی قابل تقسیم است. اغلب فساد را به جای رانت خواری به کار می‌برند، و آن دو را یکی می‌دانند.

رانت: از حیث لغوی به معنای اجاره و اجاره بها و بهره مالکانه‌ای که شخص از کرایه زمین، خانه و... کسب می‌کند، می‌باشد. در فرهنگ فارسی معین (۱۳۶۳)، این لغت به درآمدی که از فرصت‌ها و موقعیت‌های برتر به دست آمده باشد، و به ثروت حاصل از کار غیرتولیدی و بادآورده، معنا شده است. اگرچه معنای لغوی رانت در علم اقتصاد شکل گرفته، لیکن «مفهوم اقتصادی آن بسیار گسترده‌تر از تعریف لغوی آن است». این اصطلاح در اقتصاد سیاسی به مفهوم رانت اقتصادی، تحصیلدار، توزیعی، تخصیصی و بهره بردار آمده است.

دولت رانتیر: گاهی صفت رانتی را به یک دولت و یا اقتصاد یک کشور منتسب می‌کنند. ببلای و لوسیانی در کتابی با عنوان دولت رانتیر، این دولت را این گونه معرفی کرده‌اند: «هر دولتی که بیش از ۴۲ درصد از کل درآمد خود را از طریق صدور یک ماده خام به دست آورد، دولت رانتیر می‌باشد. رانتیر طبق تعریف به معنای وابستگی به درآمد رانتی حاصل از مالکیت بر منابع طبیعی یا عواید حاصل از آن می‌باشد. دولت رانتیر در واقع یک تعبیر در علوم سیاسی و نظریه روابط

بین‌الملل است و در مورد دولت‌هایی به کار می‌رود که بخش اعظم درآمد هایشان، وابسته به رانت و عواید منابع برونزا و عمدتاً منابع طبیعی مانند نفت و گاز می‌باشد.

رانت خواری :

رانت خواری را می‌توان، کسب و دریافت منافع و سودهای مالی و حتی غیرمالی، بدون تلاش، استحقاق و داشتن پشتوانه تولیدی، دانست که از طریق رابطه‌بازی، لابی‌گری، رشوه، ایجاد انحصار، تصویب قوانین حمایتی و اجرای سیاست‌های تبعیض آمیز، حاصل می‌شود. بنابراین، اگرچه معمولاً گفته شده است، «رانت خوارها با استفاده از نفوذ سیاسی و اقتصادی شان یا از طریق آشنایانی که صاحب این نفوذ هستند به صورت غیرقانونی به منابع مالی دست پیدا می‌کنند و به کسب ثروت می‌پردازند. اما دایره رانت خواری را امروزه دیگر نمی‌توان تنها در کسب ثروت مالی محدود کرد بلکه هر امتیازی اعم از مناصب سیاسی، اجتماعی، علمی، آموزشی، حمایت‌های قضایی و ... در این حیطه می‌گنجد. مسئله دیگر این است که «رانت مفهومی دوپهلو است که می‌تواند جنبه مثبت و منفی داشته باشد اما سوءاستفاده از رانت چنان فراگیر شده است که معمولاً با شنیدن این لفظ مفهوم منفی آن به ذهن متبادر می‌شود؛ یعنی رانت به معنای امتیاز و یا تزریق مالی، ممکن است برای اهداف و مصالح مهمی به افراد یا گروهی خاص تخصیص داده شود، که در این مورد نباید آن را از مصادیق فساد دانست.

ماهیت حقوقی رانت خواری : با نگاهی به معانی گسترده لغوی و عرفی که از رانت و رانت خواری شده است، همیشه نمی‌توان این عمل را به عنوان یک امر منفی و در نتیجه، فساد تلقی کرد. پس حالا سؤال ما این است که با چه ملاک‌هایی رانت-خواری در حقوق می‌تواند به عنوان فساد در نظر گرفته شود. در واقع رانت خواری باید چه شرایطی داشته باشد که تعبیر به یک عمل مفسدانه گردد. البته مشابه این بحث در جستار فقهی نیز وجود دارد از این حیث که رانت خواری بنا به چه شروط و مولفه‌هایی به عنوان یک امر مذموم و مورد تحریم شارع مقدس قرار می‌گیرد. به هر صورت، در اینجا باید دید که تعبیر ما از فساد چیست و رابطه منطقی میان رانت خواری و فساد کدام است.

رابطه رانت خواری با فساد: تعریف فساد و قلمرو آن در قوانین کیفری (و حتی قواعد اخلاقی و شرعی)، نشانگر این است که رانت خواری با شرایطی می‌تواند به عنوان فساد تلقی گردد، و مصداقی از آن باشد، و در غیر این صورت، نمی‌توان برچسب فساد را بر رانت و رانت خواری قرار داد. در حقوق مدنی اصطلاح فساد را مقابل صحت قرار می‌دهند و آن وضعیتی است در عمل حقوقی که به اعتبار آن، آن عمل نمی‌تواند دارای آثار قانونی باشد. در رابطه با معنای اصطلاحی فساد در حقوق کیفری، نظرات گوناگونی وجود دارد، به طوری که برخی آن را محدود به اعمالی نظیر رشوه دهی نموده اند و از نظر بعضی دیگر مفهوم فساد آن قدر وسیع است که هرگونه سوء استفاده از مقام (حتی غیبت از محل کار) را نیز شامل می‌شود. اما به هر حال در یک معنای گسترده، فساد را می‌توان کج روی و تخطی از قواعد و حدود متعارف، در انجام وظایف قانونی و حتی اخلاقی به منظور

رسیدن به منافع و مقاصد شخصی اعم از این که مالی (مثل رشوه‌خواری) یا غیر مالی (مثل پارتی بازی یا تصاحب منصبی خاص) باشند، دانست. فساد را به گونه‌های مختلفی نظیر فساد اخلاقی، اداری، مالی، سیاسی، ... و در انواع و سطوح گوناگون، دسته‌بندی نموده‌اند، اما فسادی که در اسناد بین‌المللی بسیاری راجع به آن صحبت شده همان فساد اداری و مالی است که گاهی با فساد سیاسی نیز توأمان می‌شود و بیشتر به سوء استفاده از قدرت و اقتدار عمومی برای کسب منافع خصوصی برداشت می‌گردد.

تعریف رانت خواری: در محدودترین معنای رانت‌خواری، اغلب به رانت‌های اطلاعاتی، که همان فرصت با خبر شدن از اطلاعات مهم اقتصادی از طریق نزدیکی به کانون‌های قدرت است، رانت‌خواری گفته می‌شود. ولی باید پذیرفت که امروز اغلب دیدگاه‌ها معنایی کلی برای رانت‌خواری قائل می‌شوند که در آن معنا عناصری نهفته است، که در تمامی مصادیق رانت‌خواری تقریباً بدون استثنا جریان دارد. در این راستا، در تعریف گسترده رانت‌خواری می‌توان گفت، «رانت‌خواری، عبارت است از به دست آوردن منافع مالی و غیرمالی از طریق سوء استفاده از مقام‌های قانونی و موقعیت‌های ویژه به طوری که همراه با برهم زدن عدالت و ایجاد تبعیض در افراد جامعه باشد.

اقسام رانت: ۱- رانت اقتصادی ۲- رانت سیاسی ۳- رانت اطلاعاتی ۴- رانت قضایی ۵- رانت اجتماعی ۶- رانت آموزشی

زمینه‌ها و پیامدهای رانت‌خواری

برای نیل به درک جامعی از پدیده رانت‌خواری باید عواملی که باعث ایجاد رانت و افزایش رانت‌خواری در جامعه می‌شوند از یک سو و آثار سوئی که اقسام گوناگون رانت‌خواری بر ابعاد مختلف زندگی اجتماعی می‌گذارد، بررسی و مطالعه شوند.

زمینه‌های ایجاد رانت و گسترش رانت‌خواری:

از میان زمینه‌ها و عواملی که رانت‌زا هستند و رانت‌خواری را افزایش می‌دهند، می‌توان به ساختار نظام اقتصادی یک کشور، تصویب قوانین مبهم و تبعیض آمیز، سیاست‌های انحصارزا و مسائل فرهنگی و اجتماعی اشاره نمود.

۱- **ساختار نظام اقتصادی:** گفته شد که در دولت رانتیر، این قابلیت وجود دارد، که تکیه بر اقتصاد تک محصولی و بدون پشتوانه تولید و تلاش، نوعی روحیه رانت‌جویی را در میان مسئولین و افراد جامعه به وجود آورد. نظریات مبتنی بر دولت رانتیر، اتکا به درآمدهای بادآورده حاصل از رانت و به ویژه رانت نفتی را موجبی برای اثرگذاری منفی بر ساخت دولت، روابط دولت و جامعه و در نهایت اقتصاد کشور می‌دانند. نظریه پردازان دولت رانتیر همچنین تصریح می‌کنند چنین شرایطی موجب می‌شود تا روحیه رانت‌جویی و مصرف‌گرایی در جامعه تشدید، ماهیت نمایندگی دولت تضعیف، قشربندی اجتماعی تغییر و دولت به توزیع‌کننده رانت تبدیل شود. طی چند دهه گذشته نه تنها کسب درآمدهای ارزی حاصل از صدور نفت، شکوفایی و

توسعه اقتصادی کشور را به همراه نداشت بلکه با توجه به نحوه هزینه کردن آنها، توزیع عادلانه ثروت‌ها و درآمدها در جامعه نیز میسر نگردید. در عوض با افزایش درآمدهای نفتی که مالکیت و اختیار هزینه کردن آن در دست دولت بود، دولت نقش فعال‌تری را در اقتصاد کشور ایفا نمود و به تدریج دامنه فعالیت‌های اقتصادی خود را با در اختیار گرفتن بسیاری از بنگاه‌های اقتصادی موجود و ایجاد شرکت‌ها و مؤسسات جدید، به اموری گسترش داد که اساساً ربطی به دولت نداشتند. در این روند فزاینده رفته رفته دولت به جای ارائه کالاها و خدمات عمومی و بسترسازی برای رشد فعالیت‌های بخش خصوصی، تولید و ارائه بسیاری از کالاها و خدمات مورد نیاز جامعه را رأساً در دست گرفت و به رقابت با بخش خصوصی و ایجاد موانع برای فعالیت‌های آن پرداخت و این بخش را هر چه بیشتر به سمت فعالیت‌های غیرمولد و تجاری سوق داد. با سرمایه‌گذاری‌ها و مشارکت در فعالیت‌های تولیدی و اجرای سیاست‌های قیمت‌گذاری و سهمیه‌بندی توسط دولت، امکان انتقال بخش اعظم ثروت‌های جامعه به گروهی اندک فراهم شده و بخش قابل توجهی از درآمدهای نفتی کشور یا از طریق تعلق گرفتن سهمیه‌های ارزی و کالایی (مانند سیمان و آهن) و برخورداری از تسهیلات تکلیفی بانکی و مجوزها و امتیازات ویژه به جیب رانت‌خواران سرازیر گردیده و یا به شکل هزینه‌های یک سیستم ناکارآمد دولتی در حال اتلاف می‌باشد.

۲- قوانین مبهم و تبعیض آمیز: وجود قوانین و تصمیمات غیرشفاف و یا تبعیض آمیز، می‌تواند به مثابه آبی گل آلود عرصه را برای سوء استفاده کنندگان و رانت‌خواران مهیا کند. وضع قوانین به نفع عده‌ای خاص و واگذاری امتیازات و انحصارات به آنها، موجب تمرکز ثروت و درآمد در دست آنها و ایجاد رانت برای آنان می‌شود. این‌گونه رانت‌ها که از مشکلات اساسی در اکثر جوامع به شمار می‌روند، مانع از تحقق عدالت اجتماعی و موجب کاهش بهره‌وری و خلاقیت فکری در جامعه می‌گردند و بیشتر از طریق باج‌دهی‌های سیاسی، همکاری سیاستگذاران بی‌اطلاع با مافیای اقتصادی، عوامل اجرایی پنهان سیاستگذاران، فعالیت‌های اقتصادی غیرمجاز و زیر پا گذاشتن قوانین بالادستی شکل می‌گیرند. بنابراین گاه رانت امتیاز یا حقوق اقتصادی ویژه ای است که از طریق افراد و گروه‌های هم سود صاحب نفوذ، به صورت قانونی و از منفذ تحت تأثیر قرار دادن سیاستمداران و قانونگذاران بدست آورده می‌شود. تحصیل رانت قانونی حتی ممکن است با توسل به ابزارهای قانونی (لابیگری، تبلیغات سیاسی و...)، نه تنها برای افراد و گروه‌های همسود خصوصی، بلکه برای خود تنظیم کنندگان اقتصاد و سیاست‌گذاران، صورت گیرد. این همان فساد قانونی است؛ فساد که ناظر بر وضع قوانین تبعیض‌آمیز به نفع سیاستمداران قدرتمند و یا طبقات مورد لطف حکومت است. برای نمونه می‌توان از اقدام به تصویب قوانینی مثال زد که بدون هیچ‌گونه توجیه اقتصادی و یا اجتماعی انحصار خرید، فروش یا تولید یک محصول را به یک فرد یا گروه از افراد اختصاص می‌دهند. علاوه بر قوانین و مقررات تبعیض آمیز، سیاست‌ها و دستورات حامی‌گرایانه که در جهت منافع افراد خاصی، اعمال و اجرا می‌شوند، راه را برای شکل‌گیری و افزایش رانت‌خواری هموار می‌نمایند.

۳- سیاست‌های انحصارزا نام رانت، تداعی کننده انحصار است و بر همین اساس، یکی از برداشت‌های معنایی از رانت، رانت انحصاری است. رانت‌های انحصاری، انتقال منافع مازاد از مصرف کنندگان به انحصارگران دانسته می‌شود. در سیر اندیشه‌های اقتصادی، بحث از عامل رانت به دو دوره مستقل تفکیک می‌گردد، که نقش فاکتور انحصار در آن دو به خوبی قابل مشاهده است: دوره نخست از ریکاردو تا آلفرد مارشال، که در این دوره علت عمده رانت، کمیابی ذاتی عوامل تولید و کشش ناپذیری عوامل است. در واقع محدودیت عرضه عامل تولید برای دارنده آن عامل یا دارنده اختیار قدرت ایجاد محدودیت، امکانی بالقوه جهت کسب درآمد ایجاد می‌کند (ایجاد رانت). پس هر عاملی که رقابت را به انحصار تبدیل کند باعث پیدایش رانت می‌شود. اما در حالت رقابت کامل هیچ گونه رانتی وجود ندارد و با فاصله گرفتن از رقابت کامل رانت افزایش می‌یابد. دوره دوم، از دهه ۱۹۶۰ آغاز می‌شود و کسانی مانند بوکانان و کروگر پیش‌تاز این دوره هستند. در این دوره علت رانت، مداخله دولت قلمداد می‌گردد. به طور کلی مداخله دولت موانع مصنوعی بر سر راه ورود به بازار جهانی ایجاد می‌کند و با آسیب رساندن به سازوکار بازار، باعث پیدایش رانت برای برخی از افراد می‌شود. در حال حاضر، نقش دولت در اقتصاد و تصمیم‌گیری‌های ارکان دولت در راستای ایجاد و اعطای حقوق انحصاری، نقش مهمی در گسترش رانت دارد. البته دامنه منابع رانتی انحصاری نیز فزونی یافته، چندان که مثلاً رانت منابع طبیعی که در گذشته در قالب انحصارها در توزیع و تولید منابع اولیه شکل می‌گرفت امروز با توسعه زندگی شهری و افزایش تقاضای مسکن در کلان شهرها، خرید و فروش تراکم همان آثار رانتی و مخرب نابرابری‌های اقتصادی انحصارهای منابع طبیعی را ایجاد کرده است؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت سند جواز تراکم شکل جدیدی از همان انحصار یک‌جانبه تولید یا توزیع منابع اولیه به شمار می‌آید، هم‌چنان که محدودیت‌های بازرگانی برای واردات کالاهای خارجی در قالب تعرفه‌ها و سهمیه‌بندی واردات زمینه‌ساز برخورداری گروه‌هایی از رانت اقتصادی است.

۴- مسائل فرهنگی و اجتماعی: گرایش به سمت افزونه‌خواهی و رانت‌خواری، علاوه بر عوامل ساختاری و مشکلات قانونی، نشأت گرفته از مسائل فرهنگی و اجتماعی نیز می‌باشد. متأسفانه عمل رانت‌خواری آنطور که بایسته و شایسته تبیین نشده، آثار آن شناسانده نشده و مورد نکوهش قرار نگرفته است. بنابراین، افراد جامعه اگر حساسیت اخلاقی یا شرعی کمی در مقابل رانت‌خواری احساس نمایند، ولو این که با ابزار قانونگذاری یا کنترل، بخواهند جلوی این امر را بگیرند، توفیقی حاصل نخواهد شد. در جوامعی که فساد و از جمله رانت‌خواری رواج دارد، درصد بالایی از مردم، به واسطه نوع تربیت فرهنگی (که خود ناشی از عدم نهادینه سازی و آموزش کافی و یا سرمشق گرفتن از افراد یا مسئولین فاسدی است که الگوهای نامناسب بوده اند)، رابطه گرایی، رشوه دهی، حامی‌پروری و پارتی بازی را طبیعی دانسته و آن را ابزاری برای رسیدن به حق خود می‌دانند. بدیهی است که با شکل‌گیری و غلبه چنین طرز تفکری در جامعه، فساد و رانت‌خواری به دیگر افراد و نسل‌ها نیز سرایت می‌کند و ویروس‌وار در میان اعضای جامعه، منتشر می‌شود.

پیامدهای سوء رانت خواری در جامعه: رانت خواری توأم با فساد در کوتاه مدت و بلند مدت آثار منفی متعددی در ابعاد مختلف حیات انسانی در جوامع به دنبال دارد که البته برخی از این آثار با هم مرتبط می‌باشند. به طور کلی آثار سوء رانت خواری را می‌توان در قالب چهار دسته پیامدهای اقتصادی، پیامدهای سیاسی، پیامدهای اجتماعی و پیامدهای جرم شناختی، قرار داد.

قوانین ناظر بر رانت خواری: قوانین پراکنده بسیاری در نظام حقوقی ما وجود دارند که می‌توانند به نحوی با عمل رانت-خواری، در ارتباط باشند. این قوانین اگرچه به ظاهر ممکن است نامی از رانت خواری نبرده باشند، اما از طرق ذیل، با رانت-خواری ارتباط پیدا می‌کنند:

الف- مقررات دسته‌ای از قوانین، دارای تأثیر مهمی در پیشگیری از رانت خواری می‌باشند، و اصولاً برای بستن گلوگاه‌های فساد و ایجاد سد در مسیر رانت خواری وضع شده‌اند. ب- بسیاری از قوانین نیز با جرم‌انگاری اعمالی که قابل انطباق با مفهوم رانت خواری هستند و یا رابطه‌ای قوی با رانت خواری دارند (مثل رشوه خواری، زمین خواری، احتکار، کسب مال از طریق نامشروع، اختلاس، پول شویی ...). به نوعی در مقابله با رانت جویی و رانت خواری حائز اهمیت می‌باشند. تعداد قوانین و مقررات و حتی اسناد بالادستی، که در رابطه با دو مورد فوق، می‌توان مثال زد بسیار است.

چگونگی مقابله با رانت خواری در قوانین موجود: برای اینکه زوایای مورد نظر قانونگذار در پیشگیری و مبارزه با رانت-خواری بیشتر آشکار شود و بتوان تحلیل خوبی از سیاست تقنینی کنونی در مقابله با رانت خواری ارائه نمود، باید نگاهی نزدیک تر به قوانین مرتبط با رانت خواری داشته باشیم. البته با توجه به محدوده وسیع مفهوم رانت خواری و مصادیق مختلف آن، ذکر همه قوانین مربوط با این عمل، مجال بسیار می‌طلبد، لیکن می‌توان اصول و موارد برجسته‌ای از قوانین مزبور را در این زمینه بررسی نمود. اولین منبع مهم مبارزه با رانت خواری، قانون اساسی است. البته در کنار قانون اساسی، قوانین بسیاری نیز که ناظر بر اصول این قانون هستند، قابل ذکر می‌باشند. در بند ۹ اصل سوم این قانون بر «رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی»، تأکید شده است و همچنین در اصل بیستم به حمایت یکسان قانونی از افراد ملت توجه می‌شود. در واقع یکی از عناصر مهم رانت خواری تبعیض ناروا و تبعیض قانونی در میان افراد جامعه است، که با رعایت اصول فوق، نتیجتاً می‌توان از رانت خواری هم جلوگیری کرد. اصل ۴۹ نیز دولت را موظف به توقیف و بازپس‌گیری عواید و ثروت‌های نامشروع می‌نماید که می‌توان آن را به عواید ناشی از رانت خواریها نیز تسری داد. در این اصل یکی از مواردی که می‌تواند منطبق با رانت خواری باشد، سوء استفاده از مقاطعه‌کاریها و معاملات دولتی است. بر اساس بند ۵ ماده یک قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی، سوء استفاده از مقاطعه‌کاریها و معاملات دولتی، عدم رعایت قوانین و

مقررات و شرایط در قراردادهایی است که بین دولت و اشخاص حقیقی و حقوقی منعقد شده و موجب درآمد نامشروع شده باشد و یا این که در اثر اعمال نفوذ و روابط، معامله یا قراردادی برخلاف شرع و مصالح مسلم امت اسلامی انعقاد یافته باشد. بر اساس ماده ۳ این قانون، برای رسیدگی به موارد موضوع اصل ۴۹، شعبه یا شعبی از دادگاه انقلاب در نظر گرفته شده است. در اصول ۱۴۱ و ۱۴۲ قانون اساسی به ترتیب با طرح ممنوعیت دو شغله بودن برای برخی مشاغل و وظیفه رئیس قوه قضاییه در رسیدگی به دارایی رهبر، رئیس‌جمهور، معاونان رئیس‌جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنان قبل و بعد از خدمت، سعی شده تا جلوی ایجاد رانت‌ها و کسب منافع نامشروع برای افراد متنفذ و وابستگان آنان گرفته شود. ماده واحده قانون ممنوعیت تصدی بیش از یک شغل مصوب ۱۳۷۳، نیز همجهت با اصل ۱۴۱ می‌باشد. از سوی دیگر، طرح رسیدگی به اموال و دارایی-های مسئولین مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام در آبان ماه ۱۳۹۴، نیز مکمل اصل ۱۴۲ قانون اساسی است. علاوه بر این‌ها، با توجه قانون اساسی، قوه قضاییه و مجلس شورای اسلامی از مجرای اصل ۹۰ و اصل ۱۵۶، می‌توانند نقش مهمی برای مقابله با مفاسد اداری و از جمله رانت‌خواری داشته باشند. مورد دیگر قابل اشاره، ذیل فصل نهم قانون اجرای سیاستهای کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی است که در آن به تسهیل رقابت و منع انحصار در شرایط معاملات و نرخ‌گذاری‌ها اهتمام شده و نهاد شورای رقابت جهت برآورده شدن این هدف پیش‌بینی گردیده است. در ماده ۵۲ این قانون صریحاً گفته شده، «هرگونه کمک و اعطاء امتیاز دولتی (ریالی، ارزی، اعتباری، معافیت، تخفیف، ترجیح، اطلاعات یا مشابه آن)، به صورت تبعیض‌آمیز به یک یا چند بنگاه یا شرکت که موجب تسلط در بازار یا اخلال در رقابت شود، ممنوع است». در یکی از پرونده‌های رانت‌بخشی به شرکتی خاص که از سوی یکی از نمایندگان مجلس شورای اسلامی به دادسرای دیوان محاسبات ارجاع می‌شود، حکم دیوان چنین است که «انعقاد تفاهم‌نامه موصوف... خارج از رویه مورد عمل و از مصادیق امتیاز ویژه (موضوع ماده ۵۲ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی) محسوب می‌گردد. در بند ششم فرمان هشت ماده‌ای مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۰ آمده است: وزارت اطلاعات موظف است در چهارچوب وظائف قانونی خود، نقاط آسیب‌پذیر در فعالیتهای اقتصادی دولتی کلان مانند: معاملات و قراردادهای خارجی، و سرمایه‌گذاریهای بزرگ، طرح‌های ملی، و نیز مراکز مهم تصمیم‌گیری اقتصادی و پولی کشور را پوشش اطلاعاتی دهد و به دولت و دستگاه قضائی در تحقق سلامت اقتصادی یاری رساند و بطور منظم به رئیس‌جمهور گزارش دهد. در بند هفتم بیان داشته‌اند که در امر مبارزه با فساد نباید هیچ تبعیضی دیده شود. هیچکس و هیچ نهاد و دستگاهی نباید استثنا شود. هیچ شخص یا نهادی نمیتواند با عذر انتساب به اینجانب یا دیگر مسئولان کشور، خود را از حساب‌کشی معاف بشمارد. با فساد در هر جا و هر مسند باید برخورد یکسان صورت گیرد. در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران و قوانین برنامه توسعه نیز موارد بسیاری از توجه به عدالت و رفع تبعیض در عرصه‌های مختلف به چشم می‌خورد. اما شاید یکی از معدود اسناد مهمی که در کنار پرداختن به رانت‌خواری به

معنای عام، از اصطلاح رانت خواری به معنای خاص (انحصار) استفاده نموده است، برنامه ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد باشد. در بند دوم این برنامه آمده است: به منظور پیشگیری از بروز فساد در کلیه دستگاهها، سازمانهای دولتی و عمومی و مؤسسات و سازمانهای وابسته به آنها و ارتقای سلامت در نظام اداری و اجرایی کشور، کلیه دستگاههای مشمول این برنامه موظفند لوایح مورد نظر ذیل را برای تسری، اصلاح یا اطلاق قوانین انجام و ظرف یکسال پس از ابلاغ این برنامه به هیأت وزیران ارائه نمایند:...

د- قوانین مربوط به بازار سرمایه از جمله قانون تأسیس سازمان بورس اوراق بهادار در جهت ممنوعیت استفاده از اطلاعات قبل از انتشار عمومی آن و ممنوعیت معاملات کارگزاران و کارمندان بورس (وزارت امور اقتصادی و دارایی).

ه- قانون راجع به منع مداخله وزراء و نمایندگان مجلسین و کارمندان در معاملات دولتی و کشوری - مصوب ۱۳۳۷ - در جهت رفع ابهام و کاهش اشخاص مشمول و تصریح موارد استثنای آن (وزارت امور اقتصادی و دارایی). و - قانون تشدید مجازات ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری - مصوب ۱۳۶۷ - در جهت افزایش ریسک و ظرفیتهای قانونی مقابله با مرتکبان فساد (وزارت دادگستری). ز - لایحه تشدید مجازات سوءاستفاده کنندگان از اطلاعات منتشر نشده و نیز افشای غیرقانونی اطلاعات اشخاص نزد دستگاههای مختلف (وزارت اطلاعات با همکاری وزارت دادگستری)... ط - لایحه ضد انحصار و رانت خواری (وزارت امور اقتصادی و دارایی). ی- لایحه شایسته‌سالاری و همچنین انتخاب و انتصاب مدیران با تأکید بر تعیین صلاحیت تخصصی مدیران و کارمندان واحدهای بازرسی، نظارتی و امور مالی و دستگاههای مشمول این برنامه و مکانیزمهای ارزیابی آنها (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور). قوانین دیگری که به جرم‌انگاری مصادیق رانت خواری و یا جرایمی نظیر رشوه خواری، تبانی در معاملات دولتی، احتکار و زمین خواری و... که بعضاً با رانت خواری ارتباط تنگاتنگی دارند، پرداخته‌اند نیز از منابع مهم مقابله با رانت‌جویی و رانت خواری به شمار می‌روند. مواردی از اینها را در فصل سیزدهم کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵، تحت عنوان «تعذبات مأمورین دولتی نسبت به دولت» می‌توان مشاهده نمود که به خصوص به رانت‌هایی که از سوی مأمورین دولتی اعطا می‌شود، توجه دارند. در ماده ۲ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری، نیز مقرر شده است: هرکس به نحوی از انحا امتیازاتی را که به اشخاص خاص به جهت داشتن شرایط مخصوص تفویض می‌گردد نظیر جواز صادرات و واردات و آنچه عرفاً موافقت اصولی گفته می‌شود در معرض خرید و فروش قرار دهد و یا از آن سوء استفاده نماید و یا در توزیع کالاهایی که مقرر بوده طبق ضوابطی توزیع نماید مرتکب تقلب شود و یا به طور کلی مالی یا وجهی تحصیل کند که طریق تحصیل آن فاقد مشروعیت قانونی بوده است، مجرم محسوب و علاوه بر رد اصل مال به مجازات سه ماه تا دو سال حبس و یا جریمه نقدی معادل دو برابر مال به دست آمده محکوم خواهد شد. در بند پ ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، از اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری، صحبت شده است که با توجه به بند ب ماده ۱۰۹ همان قانون، این یک جرم اقتصادی محسوب می‌شود.

جرمی که بسیار با مفهوم رانت‌خواری نزدیک است. در «قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی» مصوب ۱۳۱۵ مجلس شورای ملی، ماده یک بیان می‌دارد: هر کس به دعوی اعتبارات و نفوذی در نزد یکی از مستخدمین دولتی یا شهرداری یا کشوری یا مأمورین به خدمات عمومی، وجه نقد یا فائده دیگری برای خود یا شخص ثالثی در ازاء اعمال نفوذ نزد مأمورین مزبور از کسی تحصیل کند و یا وعده و یا تعهدی از او بگیرد علاوه بر رد وجه یا مال مورد استفاده یا قیمت آن به حبس ... محکوم خواهد شد» بر اساس ماده ۲ این قانون نیز، هر کس از روابط خصوصی که با مأمورین یا مستخدمین مذکوره در ماده یک دارد سوء استفاده نموده و در کارهای اداری که نزد آنها است به نفع یا ضرر کسی برخلاف حق و مقررات قانونی اعمال نفوذ کند از یک ماه الی یک سال حبس تأدیبی محکوم خواهد شد. علاوه بر این‌ها، در قوانین دیگری نظیر قانون نحوه توزیع قند و شکر تولیدی کارخانه‌های کشور مصوب ۱۳۵۳، و قانون تنظیم توزیع کالاهای مورد احتیاج عامه و مجازات محترمان و گرانفروشان مصوب ۱۳۵۳، مقابله با رانت به خصوص رانت‌های ناشی از انحصار در توزیع به چشم می‌خورد. برای مثال در ماده واحد قانون مجازات اخلاص‌کنندگان در عرضه دام و توزیع گوشت مصوب ۱۳۵۳، آمده است: هر کس به نحوی از انحا در عرضه دام به میدین یا مراکز توزیع دام یا در امر توزیع گوشت به مراکز توزیع یا مراکز فروش گوشت از راه ایجاد مضیقه و موانع موجب اخلاص گردد همچنین هر واسطه‌ای با اقدام خود موجب کمیابی و گرانی دام و گوشت شود به تصمیم کمیسیون حفظ امنیت اجتماعی از دو ماه تا دو سال بازداشت و یا برای همین مدت به اقامت اجباری مکلف می‌شود.

خلأهای جرم‌انگاری رانت‌خواری

با وجود تمام قوانینی که مرتبط با پیشگیری و مجازات رانت‌دهندگان و رانت‌خواران هستند، اما هنوز هم در زمینه رانت‌خواری، مشکلات قانونی بسیاری وجود دارد. این مشکلات ناشی از دو عامل است: یکی مشکلات اجرایی مقابله با فساد در کشور ما و دیگر مشکلات ناشی از خلأ تقنینی. مشکلات اجرایی برمی‌گردد به نقایصی که در سطوح فرهنگی و اجتماعی و نیز عزم اجرایی قوای سه‌گانه وجود دارد و در مورد تمامی مصادیق فساد، این مشکلات وجود دارد. اما مشکل نقص قانونگذاری در رانت‌خواری امری دیگر است و به معنای عدم توجه قانونگذار به تصویب قوانین مناسب برای پیشگیری و مبارزه همه‌جانبه با مقوله رانت‌خواری است. مقابله نظام حقوقی و کیفری با مفاسدی که ارتباطی مستقیم یا غیرمستقیم با رانت‌خواری دارند و اغلب با آن ملازمت و همراهی پیدا می‌کنند (مثل رشا و ارتشا، اخلاص در نظام اقتصادی، احتکار، زمین‌خواری، پولشویی، تبانی در معاملات دولتی ...)، به طور گسترده‌ای صورت گرفته است و نهادهای بسیاری از قوه قضاییه و دیوان عدالت اداری گرفته تا دیوان محاسبات و سازمان بازرسی کل کشور و نیز نهادهایی مثل وزارت اطلاعات، نظارت نمایندگان مجلس و کمیسیون اصل نود قانون اساسی و نهادهای نظارت و بازرسی دولتی و صنفی، در قوانین پیش‌بینی شده‌اند، تا در امر پیشگیری، کنترل و مبارزه با فساد در حدود صلاحیت‌های خود، اقدام نمایند. با این‌حال علیرغم جرم‌انگاری‌های صورت گرفته پیرامون اعمال

مرتبط با رانت‌خواری، به نظر می‌رسد که هنوز هم رانت‌خواران در مواردی بدون ترس از قانون به کار خود ادامه می‌دهند. این امر به خصوص در مورد رانت‌خواران اطلاعاتی و کسانی که رانت‌های اطلاعاتی را ارائه می‌دهند، به چشم می‌خورد. به طوری که بجز چند ماده محدود در زمینه بازار بورس و پاره‌ای از مواد کلی بدون ضمانت اجرایی کافی، صراحت قانونی لازم که اقتضای قوانین کیفری است، در این رابطه وجود ندارد.

عناوین مجرمانه مرتبط با رانت‌خواری در قوانین کیفری: ۱- سوء استفاده از موقعیت و اعمال نفوذ برخلاف حق ۲- تحصیل مال از طریق نامشروع ۳- رشا و ارتشا

رشا و ارتشا از جرایم عمومی هستند که رکن معنوی یا روانی جرم بستگی به اراده و قصد مرتکب آن دارد. تحقق ارتشا موکول به این است که کارمند آگاهانه و به قصد سوء استفاده از موقعیت و عنوان دولتی و یا در جهت انجام وظیفه یا عدم انجام وظیفه وجهی یا سندی را از راشی دریافت کند. به محض دریافت وجه جرم ارتشا محقق می‌گردد. به عبارتی رشا عبارت از دادن وجه، مال یا سند تسلیم وجه یا مال به ماموران دولت یا کارکنان شاغل در نهادهای عمومی و سایر افراد مذکور در قانون یا انجام معامله به بهای غیر واقعی با آنها، برای انجام یا عدم انجام وظایف مرتبط با اداره یا سازمان محل اشتغال آنها می‌باشد. ارتشا نیز به معنی اخذ وجه، مال یا سند تسلیم وجه یا مال از سوی ماموران دولت یا کارکنان شاغل در نهادهای عمومی و سایر افراد مذکور در قانون یا انجام معامله به بهای غیر واقعی از سوی آنها، برای انجام یا عدم انجام وظایف مرتبط با اداره یا سازمان محل اشتغال آنها می‌باشد. جرم‌انگاری این عمل در ماده ۳ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری و نیز مواد ۵۸۸ الی ۵۹۲ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، دیده می‌شود. رشوه‌خواری یکی از مهمترین مفاسد دامن‌گیر کشورها در سرتاسر جهان است. این عمل رابطه‌ای تنگاتنگ با رانت‌خواری دارد به این معنا که اغلب رانت‌جویان برای بدست آوردن موقعیت‌ها و امتیازهای انحصاری و نیز منافع مالی و غیرمالی، به پرداخت رشوه دست می‌زنند. در واقع در بیشتر مواقع، رشوه می‌تواند مقدمه رانت‌خواری باشد اما نباید پنداشت که رشوه‌خواری همان رانت‌خواری است چون رانت‌خواری مفهومی گسترده است و ممکن است با استفاده از روابط خویشاوندی، زدوبندها و لابی‌های سیاسی و نیز استفاده از شرایط ایجاد شده مصنوعی در اقتصاد، توأم باشد. بنابراین رشوه یکی از راه‌های مهم دسترسی به منابع رانتی است.

ماهیت پدیده رانت‌خواری در فقه اسلامی: تعریف حقوقی گسترده‌ای که از رانت‌خواری شد، عبارت بود از به دست آوردن منافع مالی و غیرمالی از طریق اعمال نفوذ و نزدیکی به کانون‌های قدرت و اقتدار و سوء استفاده از موقعیت‌های ویژه به طوری که همراه با برهم زدن عدالت و ایجاد تبعیض در افراد جامعه باشد. این تعریف خیلی کلی است و عناوین مشابه بسیاری را با آن در منابع فقهی می‌توان مشاهده نمود. بنابراین روش صحیح این است که با بررسی آیات قرآن و روایات و نظرات مطروحه در فقه امامیه و نیز در مذاهب اهل سنت، موارد و مصادیق آنچه که از آن تعبیر به رانت‌خواری می‌شود، را بررسی نمود. اثر این

مطالعه، به دست آوردن ملاک‌ها و ضوابطی است که در منابع فقهی، عامل حرمت رانت‌خواری و تبدیل شدن آن به یک پدیده مفسدانه می‌شود. اثری که می‌تواند راهنمای قانونگذاران و مجریان عدالت، در تمیز فساد و صلاح از میان انواع بسیار رانت-خواری باشد

بررسی مفهوم فقهی رانت‌خواری با تأکید بر فقه امامیه: آنچه که واضح است، اصطلاح رانت و رانت‌خواری چه به معنای کلاسیک خود و چه در معنای جدید و گسترده آن، تحت یک مفهوم واحد در یک هیچ یک از منابع فقهی وارد نشده است. البته دلیل این امر هم با توجه به عدم طرح اینچنین عنوانی در زمان پیامبر و اهل بیت (ع)، و پس از آن در میان فقهای متقدم (با توجه به پیشینه غربی اصطلاح رانت)، کاملاً بدیهی به نظر می‌رسد. با توجه به جستجوهای که در این زمینه انجام شد، تنها برخی از فقهای معاصر با توجه به رخنه این اصطلاح در اجتماع حاضر، به طرح نظراتی در این زمینه مبادرت ورزیده‌اند. اما این به معنای فقدان پوشش مفهوم رانت‌خواری در منابع و مبانی فقهی نیست. بلکه در منابعی نظیر قرآن کریم و نهج البلاغه و احادیث پیامبر و ائمه اطهار، توجه بسیاری به انواع مفساد اداری و اقتصادی و سیاسی شده است، و اعمالی که برخی از آن‌ها کاملاً مصداق رانت‌خواری می‌باشند، مورد نکوهش و مذمت قرار گرفته است. با این مقدمه در ادامه بحث، برای به دست آوردن مفهوم فقهی رانت‌خواری ابتدا آیات و روایاتی که منطبق با مفهوم رانت‌خواری و یا در جهت مقابله با آن می‌باشند بررسی می‌گردند و سپس عناوین مشابه با رانت‌خواری در منابع فقهی معرفی می‌شود و در نهایت ارکان فعل رانت‌خواری به عنوان یک فساد در فقه اسلامی، با تکیه بر منابع فقه امامیه، ارائه می‌شوند.

رانت‌خواری در منابع فقهی: توجه به مفهوم رانت‌خواری را می‌توان هم در آیات قرآن کریم و هم در احادیث و روایات

وارد شده در منابع فقهی و هم در نظرات فقها، مشاهده نمود، که در ادامه هر یک به تفکیک مورد بررسی قرار می‌گیرند.

آیات قرآن کریم:

در قرآن کریم بارها از واژگان و افعال فساد، مفسدین، یفسدون .... و سایر مشتقات فساد، استفاده شده است و اغلب فساد مقابل عدل و صلاح و در کنار فسق و گناه قرار می‌گیرد. در رانت‌خواری هم که از مصادیق فساد می‌باشد، نقض عدالت صورت می‌گیرد چرا که دستیابی به منافع و امتیازهای انحصاری به واسطه جایگاه و مقام و اعمال نفوذ یا پارتی‌بازی، که دیگران از آن بی‌بهره‌اند، خود بی‌عدالتی آشکاری است. «بر اساس آموزه‌های قرآنی، عدالت به معنای قرار گرفتن هر چیزی در جای مناسب خود و اعطای حق به هر صاحب حقی است. بنابراین، اگر کسی بخواهد از طریق موقعیت خویش یا دیگران، امتیاز انحصاری کسب کند تا بر موقعیت و ثروت و قدرت خود بیفزاید، ظلم روا داشته است؛ چرا که اجازه نداده و نمی‌دهد تا هر چیزی یا هر کسی در جای مناسب و حق خود قرار گیرد.» پیامبر(ص) گاه به این نکته توجه می‌دهد که حاضر نیست از موقعیت خود سوءاستفاده کند و از علم غیبی که خداوند در اختیارش گذاشته بهره‌برداری شخصی کند و خود را به ثروت و قدرت برساند؛

چرا که علم غیب ایشان استقلالی نیست، بلکه تابع علم غیب الهی و در محدوده رضایت خداوند است. پس اولاً اطلاعات و علم غیب ایشان، تابع علم الهی و محدود به رضایت خداوند و در چارچوب مسئولیت‌های اوست که اگر برخلاف آن عمل کند اول خودش آسیب می‌بیند. از همین رو، نمی‌تواند از آن سوء استفاده کند و به ثروت‌اندوزی و تکاثر و استکثار بپردازد. از همین رو از سوی خداوند مامور می‌شود تا به طور رسمی و آشکار و شفاف اعلام کند که علم غیب او استقلالی نیست و اگر این چنین بود احتمال این داشت که تکاثری داشته باشد، اما چون علم غیب ایشان علم غیب تبعی و در محدوده رضایت و مسئولیت الهی اوست، نمی‌تواند استکثار و تکاثری داشته باشد و بر ثروت و قدرت خود بیفزاید.

احادیث و روایات:

با ملاحظه کتب حدیثی، می‌بینیم که احادیث و روایات بسیاری در ارتباط با رانت‌خواری از جنبه‌های مختلف وجود دارند، که هر کدام با نفی و نکوهش بی‌عدالتی و عدم مساوات، به دست آوردن درآمدهای مفت و بدون زحمت، قوم‌گرایی و عصبیت، سوء استفاده از موقعیت و مقام و دست‌اندازی به اموال بیت‌المال، به نوعی مفهومی که امروزه تحت عنوان رانت‌خواری در جامعه رواج یافته است، را مورد دغدغه خود قرار داده‌اند. دسته‌ای از روایات به جایز نبودن کسب سود و منفعت بدون تلاش نظر داشته‌اند. مسئله‌ای که در مورد رباخواری نیز دیده می‌شود و از این حیث رباخواری تا حدی مشابه با رانت‌خواری است. همچنین علاوه بر آیات و روایاتی که در تحریم رباخواری وجود دارد، در احادیثی نیز به کسب منفعت بدون تلاش، اشکالاتی وارد شده است. امام صادق (ع) درباره کسی که خانه‌ای را اجاره می‌کند سپس بیش از آنچه اجاره کرده به دیگری اجاره می‌دهد؟ می‌فرماید: این روا نیست مگر اینکه در خانه کاری (تعمیر یا نوسازی...) کرده باشد. همچنین از یکی از امامان علیهما السلام (امام باقر یا امام صادق)، سئوالی شد مبنی بر این که اگر مردی انجام عملی را بپذیرد لیکن آن عمل را انجام ندهد بلکه به دیگری بسپارد و مقداری هم سود برای خود منظور دارد، حکمش چیست؟ امام پاسخ داد نه (جایز نیست) مگر اینکه خود عملی در آن انجام داده باشد. تعصب و هواخواهی بی‌جا و کورکورانه نیز از موارد مورد مذمت در احادیث و روایات است. عاملی که می‌تواند منجر به دادن حقوق و امتیازات به خویشان و نزدیکان به بهای پایمال کردن حقوق سایرین باشد. امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: مَنْ تَعَصَّبَ أَوْ تَعَصَّبَ لَهُ فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِيمَانِ مِنْ عُنُقِهِ؛ بدین معنا که: هر کس که هواخواهی و قوم‌مداری بی‌جا می‌کند و یا کسی که این امر به نفع او صورت می‌پذیرد، ریسمان ایمان را از گردن خویش باز کرده است.

نظرات فقهای معاصر: اغلب فقها نیز به تبعیت از منابع فقهی کمتر متعرض عنوان رانت‌خواری شده‌اند و در مورد ماهیت آن بحث نموده‌اند، و صرفاً مباحثی که در مبانئ و منابع فقهی وجود دارد و مرتبط با رانت‌خواری است را مطرح نموده‌اند. با اینحال برخی از فقهای معاصر صریحاً به عنوان رانت‌خواری یا عناوین مشابه با آن پرداخته‌اند و با شرایطی حکم به حرمت آن

داده‌اند. اینان تأکید داشته‌اند که زمامداران و صاحبان قدرت و مسئولان حکومت اسلامی باید در مقابل افراد فرصت‌طلب و نان به نرخ روزخور هوشیار باشند و اجازه ندهند که اقوام و خویشاوندان آنها در پناه مقام و جایگاه آنان به منافع نامشروع مادی برسند. در واقع در جامعه اسلامی نباید رانت خواری وجود داشته باشد. از نظر ایشان، رانت‌خواری در واقع دادن امتیاز ویژه به برخی از افراد است به عنوان مثال ارز ارزان در اختیار افرادی برای وارد کردن کالایی داده شود اما بعد از واردات، آن را به قیمت ارز آزاد عرضه کنند یا اینکه دولت برای خرید کالایی که باید مناقصه برگزار کند، ممکن است در این خصوص امتیاز ویژه‌ای را برای آشنایان و هم‌جنان خود در نظر بگیرد. همچنین ممکن است مسئولان در مسافرت‌های خارجی خود اقوام را هم به همراه ببرند تا آن‌ها هم از بیت‌المال سفری کرده و تفریحی داشته باشند که باید دانست این امتیازات ویژه و رانت-خواری در جامعه اسلامی ممنوع است. مورد دیگر این است که برای بستگان، اقوام و کسانی که در عرصه انتخابات فعالیت داشته‌اند، امتیاز ویژه‌ای کنار گذاشته شود، حال آنکه در کشوری اسلامی دادن چنین امتیازی صحیح نیست. بر این اساس، رانت‌خواری حرام و ممنوع است، چرا که بیت‌المال مسلمین باید بر اساس حساب و کتاب باشد و به درستی به مصرف برسد. برخی از فقهای معاصر با استفاده از عنوان مفت‌خواری و مفت‌خواران یک معادل تقریباً نزدیک به رانت‌خواری را مورد نظر داشته‌اند. البته این اصطلاح بیشتر جنبه مالی پیدا می‌کند حال آنکه رانت‌خواری در مورد منافع غیر مالی نیز مصداق می‌یابد. ایشان در توصیف مفت‌خواری می‌گویند: «عبارت از گرفتن مال دیگران بدون انجام دادن عملی هم‌ارزش آن است، اعم از این که در مقابل آن کاری انجام دهد که هم‌ارزش آن مال نباشد یا این که اساساً کاری در مقابل آن انجام ندهد. همچنین کاری که از نظر شرعی بی‌ارزش محسوب می‌شود مانند: قمار و شرط‌بندی و دزدی و رباخواری و کم‌فروشی و مانند این‌ها؛ بنابراین این نظر، دریافت مال بدون انجام دادن عملی هم‌ارزش آن (همان مفهوم اقتصادی رانت‌خواری) گناه محسوب شده و فعلی حرام است، چرا که در حقیقت تساوی افراد را نقض می‌کند و حق دیگران را از بین می‌برد. علاوه بر این استفتائاتی که از مراجع در مورد برخی از مصادیق شایع رانت‌خواری مثل پارتی بازی یا زد و بند در مناقصات، می‌شود، دال بر حرمت شرعی این قسم از امور نزد ایشان دارد. البته معمولاً در نظرات فقهی که به صورت کامل مطرح شده است، شرایطی مثل عدم صلاحیت و ضایع شدن حق دیگران و یا تخطی از قانون مطرح گردیده است. برای مثال اگر کسی که امتیاز می‌گیرد، به واسطه رابطه خود با امتیازدهنده به منفعی برسد، اما در عین حال دارای تخصص و شایستگی لازم باشد و حق انتخاب شدن دیگری را ضایع نکرده باشد، دیگر نمی‌توان از رانت‌خواری به عنوان یک فساد و فعل حرام یاد نمود.

عناوین مشابه با رانت‌خواری در منابع فقهی: با توجه به منابع فقهی، یکسری از عناوین در مورد افعال حرام و به ویژه کسب‌های حرام وجود دارند که تا حدی مشابه با عمل رانت‌خواری می‌باشند و می‌توان از جهاتی رانت‌خواری و رانت‌جویی را نزدیک و یا حتی بعضاً منطبق با این اعمال دانست. البته عناوینی مثل ربا هم می‌توانست داخل در این بررسی باشد، اما با

توجه به جدایی مفهوم رباخواری و رانت‌خواری و شباهت جزئی آن‌ها در سود بدون تلاش، این عمل حرام را می‌توان زیر عنوان کلی اکل مال بباطل هم اشاره نمود.

رشوه:

مفهوم رشوه برای چیزی به کار می‌رود که به منظور باطل کردن حق یا اجرای باطلی داده می‌شود. رشوه‌خواری از جمله مواردی است که هم در قرآن و هم در روایات به آن اشاره شده است. البته این واژه صریحاً در قرآن به کار نرفته است، لیکن علاوه بر آیه ۱۸۸ سوره بقره که در این رابطه است، در آیات ۴۲، ۶۲ و ۶۳ سوره مائده، از کلمه «سحت» استفاده شده است که همانطور که گفته شد، به معنای هر قسم کسب حرام است. در این معنا ارتشاء یکی از مصادیق مهم «سحت» به شمار می‌رود که مورد اشاره مفسرین قرار گرفته است. در روایات نیز به طور صریح به تحریم رشوه پرداخته شده است،

احتکار: صرف نظر از تعاریف فقهی و به خصوص دیدگاه‌هایی که در مورد مصادیق مواد غذایی قابل احتکار وجود دارد، به طور کلی می‌توان گفت که احتکار عبارت است از کاهش دادن یا متوقف کردن جریان توزیع کالا توسط همه یا برخی از فروشندگان بطور موقت. این اقدام فروشندگان با توجه به وضع بازار و بخصوص تقاضای تحریک شده خریداران به منظور بالا بردن قیمت و در آمد حاصل از افزایش قیمت کالا صورت می‌گیرد

تصرف حرام در بیت‌المال: تصرف حرام در بیت‌المال به معنای بهره‌برداری و استفاده از اموال بیت‌المال مسلمین است، بیش از آنچه که استحقاق یک فرد باشد. بنابه یک تعبیر، این عنوان هم ذیل اکل مال به باطل قرار می‌گیرد، اما شأن گفتن از آن به صورت مستقل این است که عموماً در رانت‌خواری، منافی تحصیل می‌شود که منیع اصلی آن‌ها عمومی و دولتی و یا متعلق به همه افراد است که باید مصداق شایسته‌اش پیدا شود. مثل مناصب، امتیازهای شغلی، مجوزهای تولید، انحصارهای مربوط به صادرات و واردات، معافیت‌های مالیاتی و... در واقع، از موارد کج‌روی‌ها و لغزشگاه‌های بیت‌المال، خیانت در آن و توزیع ناعادلانه آن و نیز سوء مدیریت و بی‌لیاقتی کارگزاران می‌باشد که در این موارد نیز آیات و روایات و احادیث بسیاری وارد شده است. بر این اساس، تصرف حرام در بیت‌المال مفهومی عام تر از اختلاس دارد، به نحوی که هر نوع تصرف در بیت‌المال از سوی مأمورین دولتی برای خود یا دیگران و یا کسانی که با دادن رشوه و یا رابطه بازی، به منافی از بیت‌المال دست می‌یابند، را شامل می‌شود. بنابراین می‌توان گفت اگرچه رانت‌خواری مفهومی بسیار گسترده است، لیکن برخی از مصادیق آن که منجر به دست‌اندازی به اموال عمومی و دولتی می‌شود، منطبق با تعریف تصرف حرام در بیت‌المال هستند.

ارکان رانت‌خواری به عنوان فساد در مبانی فقهی: تا کنون مواردی از آیات و روایات مرتبط با رانت‌خواری و نیز اعمال حرامی که مفهوم یا ملاکی نزدیک به ماهیت رانت‌خواری دارند، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند؛ حال اگر بخواهیم ارکان

رانت خواری به عنوان یک فعل مفسدانه را در فقه اسلامی، بیابیم با توجه به مبنا قرار دادن آیات و روایات و عناوین محرمه‌ای که بحث شد، به نظر می‌رسد این عناصر، قابل ذکر است:

منفعت بی‌تلاش: با بررسی آیات و روایات مشخص می‌شود که از یک جنبه علت تحریم بسیاری از درآمدها، به دست آوردن منفعت بدون کوشش و تلاش است که استحقاقی برای آن وجود ندارد. خداوند در قرآن می‌فرماید: و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست و (نتیجه) کوشش او به زودی دیده خواهد شد، سپس هرچه تمام‌تر وی را پاداش دهند. از بررسی این آیه - که در کل مباحث اقتصادی، آیه مادر و مرجح است- به این نکته باارزش پی می‌بریم که انسان‌ها تنها استحقاق مالکیت آن چیزهایی را دارند که برای آن تلاش و کوشش کرده‌اند. این اصل حتی در شرایع گذشته نیز قانون مادر و عمومی بوده است. به دیگر سخن، به عنصر کار و تلاش در شرایع ابراهیمی - مخصوصاً شریعت حضرت محمد(ص)- بسیار اهمیت داده شده است

سوء استفاده از قدرت و انحصار: نکته برجسته دیگری که می‌توان در آموزه‌های اسلامی و به ویژه سیره زمامداری حضرت رسول و امام علی (ع)، مشاهده نمود، نهی سوء استفاده کارگزاران و مسئولین نظام اسلامی از قدرت و توان ایجاد انحصار است. معمولاً هر پست و مقامی، قدرتی با خود می‌آورد که در صورت انحراف از مسیر، به مسائلی نظیر رانت‌خواری می‌انجامد. این سوء استفاده از قدرت، ممکن است به صورت رشوه‌خواری تحقق یابد و یا اینکه با رفتار غیر عادلانه حاکم اسلامی، گروهی از افراد به پول و ثروت و مقام برسند و در حق دیگران ظلم شود. همانگونه که دیدیم در قرآن و روایات بر این اساس، به تقبیح ثروت اندوزی و استکثار پرداخته شده است. انحصار هم در مواردی که باعث ایجاد ظلم است، کاملاً قبیح دانسته شده است. از جمله در احتکار اقلام مصرفی ضروری مردم که عرضه آن در انحصار باشد، این مسئله به صراحت حرام اعلام شده و مورد نکوهش قرار گرفته است.

رابطه‌گرایی و قوم و خویش‌پروری: رکن دیگر رانت‌خواری به عنوان فساد، که مورد توجه آیات قرآن و احادیث بوده است، پرهیز از رابطه‌گرایی و قوم و خویش‌پروری و تأکید بر عدالت محوری و ملاک قرار دادن شایستگی و صلاحیت و تخصص و تعهد است. در واقع بر اساس آموزه‌های اسلامی هیچ نوع برتری میان افراد وجود ندارد و ملاک دریافت منافع و امتیازهای ویژه، شایستگی افراد و مصالح کشور است که البته آنهم باید با رعایت عدالت باشد. رابطه‌پروری و پارتی بازی به طور مستقیم به نقض عدالت و رفتار مساوی منجر می‌شود.

تبعیض و بی‌عدالتی و اضرار به غیر: به نظر می‌رسد مهمترین رکن رانت‌خواری به عنوان فساد، همین تبعیض و بی‌عدالتی باشد که در آن ضرررسانی به دیگران وجود دارد. علت اصلی نهی از قوم‌گرایی، ایجاد انحصار، سوء استفاده از قدرت و گرایش به سمت مفت خواری، این است که در تمامی این موارد اغلب، به دست آوردن منفعتی به بهای نقض عدالت و ضرر رسانی ولو

غیرمستقیم به سایرین است. رشوه‌ای که قاضی دریافت می‌کند، در نهایت حق یکی از اصحاب دعوی را ضایع می‌کند، همانطور که انحصارطلبی و ایجاد قیمت‌های کاذب باعث انتقال ناحق دارایی افراد جامعه به سمت عده ای خاص می‌شود و نیز در توزیع توأم با پارتی بازی و یا زد و بند و رشوه‌گیری اموال، امکانات، مشاغل و فرصت‌هایی که منشأ آنها اقتدار مدیران و مأمورین حکومت است، همیشه شایستگی افراد نادیده گرفته می‌شود و حق عده ای پایمال می‌گردد.

بررسی مفهوم رانت خواری در مذاهب اهل سنت: با توجه به جستجوهای به عمل آمده، به نظر می‌رسد، این اصطلاح به این صورت که در کشور ما رایج شده است، وارد ادبیات عربی (اعم از منابع شیعی و سنی) نشده است بلکه به جای آن از اصطلاحات فساد اداری و مالی، که به شکل رشوه، سرقت و اختلاس، قوم پرستی و پارتی بازی، ... می‌باشد، صحبت به میان آمده است. مسئله مهم دیگری که می‌تواند ملاکی در این زمینه به دست دهد، نظریات اقتصادی اندیشمندان مذاهب اسلامی است. بر این اساس، «اگرچه غالباً اندیشمندان اسلامی علاقه چندانی به دخالت دولت در عملکرد آزاد نیروهای بازار نداشته‌اند، آنان وظیفه دولت را تضمین عدالت و اداره اسلامی بنگاه‌های اقتصادی می‌دانستند. لذا در نظر آنان وظیفه دولت محو احتکار، انحصار، کنز، قمار بازی، ربا، فریبکاری و کلاهبرداری و معاملات انجام شده بر پایه عدم اطمینان می‌باشد، همچنین در نظر آنها دولت باید در مورد صحت میزان و مکیال و تولیدات با کیفیت خوب، اطمینان ایجاد کند.

۱- **فقه حنفی:** شاه ولی الله محدث دهلوی، اندیشمندی است که به صورت مطول به بررسی موضوعات اقتصادی پرداخته است. از دیدگاه وی رفاه اقتصادی از ضروریات زندگی خوب به شمار می‌آید. او با ترسیم مراحل تکامل یک جامعه از مراحل ابتدایی تا فرهنگ پیچیده زمان خود (در دهلی اواخر حاکمیت مغول) به این نکته اشاره می‌کند که چگونه زیاده-روی و سهل انگاری در تجمل باعث زوال تمدن مغول شده است. شاه ولی الله با محکوم کردن انحصار و احتکار و گران-فروشی در اقتصاد، رفتار عادلانه و صحیح را شرط اساسی رشد و توسعه می‌شمارد. وی با اشاره به ضرورت تقسیم کار و تخصص، ناکارآمدی‌های نظام مبادله کالا به کالا و نتایج مثبت استفاده از پول در تکامل اجتماع از جامعه ابتدایی به جامعه‌ای پیشرفته را مورد بحث قرار داده است. به عقیده وی، همکاری و همیاری، از اصول انسانی و اسلامی روابط اقتصادی است. از نظر او، قمار و سفته بازی، ممنوع است زیرا در آنها هیچ تعاون و همکاری اقتصادی صورت نمی‌گیرد. به همین طریق، معاملات ربوی نیز عاری از هرگونه روح همکاری می‌باشند و در نتیجه چنین رفتاری به انسانیت و تمدن زیان وارده آورده و آثار مخربی نیز به بار می‌آورد. در واقع انجام این نوع معاملات، روح پرستش پول را گسترش داده، و باعث از بین رفتن روح فرهنگ می‌گردند. و اگر فرهنگ از بین برود، تجمل گرایی و تمرکز ثروت در پی خواهد آمد.

۲- **فقه مالکی:** بنا به عقیده مالک، حاکم باید در برابر رفاه مردم پاسخگو باشد. او یادآوری می‌کند که چگونه عمرین خطاب خلیفه دوم اهل تسنن، در مورد ارضاء نیازمندی‌های مردم حساسیت داشت و از این رو توصیه می‌کند که حکام نیز باید اینگونه باشند.

۳- **فقه شافعی:** غزالی به عنوان یکی از پیروان این مذهب، در مورد فساد درآمد و پس انداز با انگیزه دنیوی بسیار قاطع است؛ به نظر او، شخصی که از ثروت دنیوی بیش از نیاز خود مصرف کرده و یا برای خود احتکار کند در حالیکه در بین خلائق، افرادی وجود دارند که به این ثروت محتاج می‌باشند، چنین شخصی ظالم و ستمگر می‌باشد و در زمره کسانی است که طلا و نقره را کنز می‌کنند. وی بلافاصله اضافه می‌کند که این امر عمل مشروعی نیست. به نظر وی، زمانی که مردم با کمبودی مواجه شوند و قادر به کسب درآمد در جهت تأمین نیازهای خود نباشند، وظیفه حاکم است که با پرداخت غذا و پول از خزانه عمومی، به آنها یاری برساند.

۴- **فقه حنبلی:** یکی از کسانی که می‌توان نظرات اقتصادی او را در این مذهب مبنای مطالعه قرار داد، ابن تیمیه است. تأکید اصلی ابن تیمیه بر عدالت در معاملات بود که به نظر وی عدالت زمانی حاصل می‌شود که قراردادها بر اساس توافق و رضایت دو طرف معامله باشند و این مستلزم وجود اطلاعات کافی از نوع قرارداد برای طرفین می‌باشد. اخلاق و قوانین شریعت تأکید می‌کنند که در انجام معامله نباید هیچ اجبار و فریبی وجود داشته باشد و دو طرف نباید فقط به سود خود اندیشیده و سود طرف مقابل را نادیده بگیرند. وقتی این قواعد اجرا شود، نتیجه این است که قیمت‌های بازار، منصفانه و عادلانه می‌باشد و دیگر هیچ کمبود عرضه‌ای وجود نخواهد داشت که باعث افزایش قیمت‌ها (و رانت ناشی از آن) شود. ابن تیمیه، مباحث «ورود و خروج آزاد» و «اطلاعات کافی» را در عملکرد بازار مورد توجه قرار داده بود. او بحثی تحت عنوان کنترل عوامل انحصاری در بازار را نموده است. به عقیده وی تا زمانی که قیمت‌های بازار به صورت تصنعی افزایش نیافته است، باید توسط نیروهای بازار تعیین گردد و اگر افزایش تصنعی در قیمت‌ها صورت گیرد، دولت باید دست به تثبیت قیمت‌ها بزند. وی به شرطی از اقتصاد آزاد حمایت می‌کند که مصلحت عامه در آن لحاظ شده و با هنجارهای اسلامی در تضاد قرار نگیرد وی بحث‌های انحصارگری و عملکردهای انحصارگرایانه از طریق محدود کردن عرضه کالاها و خدمات را مدنظر داشته است و قویاً مخالف فعالیت‌های انحصارگرایانه بوده و پشتیبانی خود از ساختار بازار رقابتی که باعث ایجاد قیمت‌های منصفانه برای مردم می‌شود را اعلام می‌دارد.

نتیجه‌گیری :

در نظام حقوقی ما، با توجه به ابتدای قواعد حقوقی بر شرع اسلامی، بسیار ضرورت دارد که ماهیت رانت‌خواری در فقه نیز بررسی شود. در بررسی صورت گرفته این مطالعه در آیات و روایات فقهی در مذاهب اسلامی، ضمن اهمیت بسیار زیاد موازنه

سود و تلاش و عدالت در جامعه اسلامی، عناوین کلی مشابهی مانند اکل مال به باطل و اکل سُحت، و تصرف در بیت المال و همچنین عناوین خاصی نظیر رشوه خواری و احتکار، در رابطه با رانت‌خواری مشاهده شد، که ملاک‌ها و مصادیقی در آن‌ها ذکر شده است، که می‌توان بر این اساس، ارکان رانت‌خواری به عنوان یک فعل حرام را در فقه اسلامی بر شمرد: به نظر می‌رسد که این ارکان عبارت باشند از منفعت بی تلاش یا نامتوازن با آن، سوء استفاده از قدرت و انحصار، رابطه گرایی و قوم و خویش‌پروری و تبعیض و بی‌عدالتی و اضرار به غیر. در واقع به دست آوردن هر نوع منفعتی که بدون تناسب با تلاش و بر اثر سوء استفاده از موقعیت و ایجاد انحصار و یا پارتی‌بازی و قوم‌گرایی باشد و به تبعیض و پایمال شدن حق دیگران بیانجامد، مصداق یک رانت‌خواری مفسدانه و حرام از منظر شرعی است.

فهرست منابع

- ۱- قرآن کریم؛ با استفاده از ترجمه‌های اساتید: الهی قمش‌های و مکارم شیرازی.
- ۲- ازغندی، علیرضا، تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران، جلد اول، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۶.
- ۳- اسحاقی، سیدحسین، «رانت و رانت جویی»، شمیم یاس، شماره ۴۷، ۱۳۸۵.
- ۴- نگاه معاصر، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۸.
- ۵- قرائتی، محسن، تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، ۱۳۸۸.
- ۶- معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد دوم (د-ق)، انتشارات موسسه امیرکبیر، ۱۳۷۹.
- ۷- مکارم شیرازی، ناصر، سخنرانی در شبستان امام خمینی حرم حضرت معصومه، ۲۴ تیر ۱۳۹۲، به نقل از خبرگزاری مهر، <http://www.mehrnews.com/news/2097405>
- ۸- نوروزی، نصراله، «ساخت قدرت شخصی و فروپاشی حکومت پهلوی»، فصلنامه راهبرد، شماره ۹، ۱۳۷۵.

- 9- Henderson, David R., Rent Seeking, THE CONCISE ENCYCLOPEDIA OF ECONOMICS, 2008, Available at: <http://www.econlib.org/library/Enc/RentSeeking.html>
- 10- Paolo Mauro, "why worry about corruption?", International Monetary Fund (IMF), Economic issues 6, Washington, February 1997

SID

سرویس ترجمه
تخصصی

کارگاه‌های
آموزشی

بلاگ
مرکز اطلاعات علمی

سامانه ویراستاری
STES

فیلم‌های
آموزشی

سامانه ویراستاری (ویرایش متون فارسی، انگلیسی، عربی)

کارگاه‌ها و فیلم‌های آموزشی مرکز اطلاعات علمی

دوره مقدماتی گوگل ادز

دوره مقدماتی گوگل ادز

جذب پروژه از طریق لینکدین

جذب پروژه از طریق لینکدین

آموزش نرم‌افزار پاورپوینت (مقدمانی)

آموزش نرم‌افزار پاورپوینت

آموزش طراحی بسته بندی

آموزش طراحی بسته بندی